

פרקים א'-ב' - התנסויותיו של קהלת

הרב אלחנן סמט

בשיעור הקודם דיברנו על הניגוד שבין קהלת לשאר ספרי התנ"ך, וכעת נציג ניגוד נוסף. כאשר התורה מדברת על מחזור המים, היא אומרת שהקב"ה משתמש בו כדי להעניש או לתת גמול לאדם. כלומר, הקב"ה משתמש במחזור המים כמכשיר להשגחתו על האדם. והנה פה מחזור המים מוצג כדבר נתון שחוזר על עצמו ללא טעם ותכלית: "כל הנחלים הלכים אל הים והים איננו מלא אל מקום שהנחלים הלכים שם הם שבים ללכת" [א, ז]. אין בדברי קהלת שום צד של השגחה, אלא מחזוריות משעממת. נמשיך הלאה אל פסוק י"א שמחזיר אותנו לדיון על החברה האנושית. בפסוק ד' נאמר: "דור הלך ודור בא והארץ לעולם עמדת" - יש פה אמירה שגם החברה האנושית בנויה ממחזוריות שאין בה שום שינוי. קהלת מדגיש נקודה זו שוב בפסוק י"א: "אין זכרון לראשנים וגם לאחרנים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרנה". כשם שאנו שכחנו את הראשונים, כך ישכחו אותנו. בני האדם חושבים שיזכרו אותם, אך האמת היא שאין זכרון לראשונים. יכול להיות שחוסר הזיכרון הזה נובע מכך שדור הולך ודור בא - אף אחד לא מחדש שום דבר, ולכן אין מה לזכור.

מכאן ואילך מתחיל עניין חדש, וחז"ל אומרים שהפסוקים הבאים היו צריכים להיות הפתיחה של קהלת, אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה [מכילתא דרבי ישמעאל בשלח, מסכתא דשירה ז]. בהמשך נדון במשמעות האמירה הזאת. מכאן והלאה הספר כתוב לאורכו בצורה אישית - קהלת מספר על עצמו ועל מסקנותיו [א, יב-יח - ב, א-כו]:

(יב) אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלם: (יג) ונתתי את לבי לדרוש ולתור בחקמה על כל אשר נעשה תחת השמים הוא ענין רע נתן אלהים לבני האדם לענות בו: (יד) ראיתי את כל המעשים שנעשו תחת השמש והנה הכל הבל ורעות רוח: (טו) מענת לא יוכל לתקן וחסרון לא יוכל להמנות: (טז) דברתי אני עם לבי לאמר אני הנה הגדלתי והוספתי חקמה על כל אשר היה לפני על ירושלם ולבי ראה הרבה חקמה ודעת: (יז) ואתנה לבי לדעת חקמה ודעת הוללות ושכלות ידעתי שגם זה הוא רעיון רוח: (יח) כי ברוב חקמה רב פעס יוסיף דעת יוסיף מכאוב:

(א) אמרתי אני בלבי לכה נא אנסכה בשמחה וראה בטוב והנה גם הוא הבל: (ב) לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זה עשה: (ג) תרתי בלבי למשוך ביין את בשרי ולבי נהג בחקמה ולאחז בסכלות עד אשר אראה אי זה טוב לבני האדם אשר יעשו תחת השמים מספר מי חזיהם: (ד) הגדלתי מעשי בניתי לי בתים נטעתי לי כרמים: (ה) עשיתי לי גנות ופרדסים ונטעתי בהם עץ כל פרי: (ו) עשיתי לי ברכות מים להשקות מהם יצר צומח עצים: (ז) קניתי עבדים ושפחות ובני ביתי היה לי גם מקנה בקר וצאן הרבה היה לי מפל שהיו לפני בירושלם: (ח) כנסתי לי גם כסף וזהב וסגלת מלכים והמדינות עשיתי לי שרים ושרות ותענוגות בני האדם שדה ושדות:

(ט) ונגדלתי והוספתי מפל שהיה לפני בירושלם אף חקמתי עמדה לי: (י) וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם לא מנעתי את לבי מכל שמחה כי לבי שמח מפל עמלי וזה היה חלקי מכל עמלי: (יא) ופניתי אני בכל מעשי שעשו ידי ובעמל שעמלתי לעשות והנה הכל הבל ורעות רוח ואין יתרון תחת השמש: (יב) ופניתי אני לראות חקמה והוללות וסכלות כי מה

הָאָדָם שְׂיָבוֹא אַחֲרֵי הַמֶּלֶךְ אֶת אֲשֶׁר כָּבַר עָשׂוּהוּ: (יג) וְרָאִיתִי אֲנִי שְׂיֵשׁ יְתָרוֹן לְחֻקֵּי מִן הַסְּכָלוֹת כִּי תָרוֹן הָאוֹר מִן הַחֶשֶׁךְ: (יד) הַחֶכֶם עֵינָיו בְּרָאוּ וְהַכְּסִיל בְּחֶשֶׁךְ הוֹלֵךְ וְיַדְעֵתִי גַם אֲנִי שְׂמַקְרָה אַחַד יִקְרָה אֶת כָּלָם: (טו) וְאִמְרֵתִי אֲנִי בְּלִבִּי כְּמַקְרָה הַכְּסִיל גַם אֲנִי יִקְרָנִי וְלִמָּה חֻכְמָתִי אֲנִי אֲזִ יוֹתֵר וְדַבְרֵתִי בְּלִבִּי שֶׁגַם זֶה הֶבֶל: (טז) כִּי אֵין זְכָרוֹן לְחֶכֶם עִם הַכְּסִיל לְעוֹלָם בְּשֶׁכֶר הַיָּמִים הַבָּאִים הַכֹּל נִשְׁכַּח וְאֵיךְ יָמוֹת הַחֶכֶם עִם הַכְּסִיל: (יז) וְשִׁנְאַתִּי אֶת הַחַיִּים כִּי רַע עָלִי הַמַּעֲשֵׂה שֶׁנַּעֲשָׂה תַחַת הַשָּׁמַשׁ כִּי הַכֹּל וְרַעוֹת רוּחַ: (יח) וְשִׁנְאַתִּי אֲנִי אֶת כָּל עֲמָלִי שֶׁאֲנִי עֲמַל תַּחַת הַשָּׁמַשׁ שֶׁאֲנִיחֶנּוּ לְאָדָם שְׂיִהְיֶה אַחֲרָי: (יט) וּמִי יוֹדֵעַ הַחֶכֶם יִהְיֶה אוֹ סֶכֶל וְיִשְׁלַט בְּכָל עֲמָלִי שֶׁעֲמַלְתִּי וְשֶׁחֻכְמָתִי תַחַת הַשָּׁמַשׁ גַּם זֶה הֶבֶל: (כ) וְסִבּוֹתִי אֲנִי לִיֵּאֵשׁ אֶת לִבִּי עַל כָּל הָעֲמָל שֶׁעֲמַלְתִּי תַחַת הַשָּׁמַשׁ: (כא) כִּי יֵשׁ אָדָם שֶׁעֲמָלוֹ בְּחֻקֵּי וּבְדַעַת וּבְכַשְׁרוֹן וּלְאָדָם שֶׁלֹּא עֲמַל בּוֹ יִתְנַנּוּ חֲלָקוֹ גַּם זֶה הֶבֶל וְרַעַה רַבָּה: (כב) כִּי מָה הָיָה לְאָדָם בְּכָל עֲמָלוֹ וּבְרַעֲיוֹן לְבוֹ שֶׁהוּא עֲמַל תַּחַת הַשָּׁמַשׁ: (כג) כִּי כָל יָמָיו מְכַאֲבִים וְכַעַס עֲנִינּוֹ גַם בְּלִילָה לֹא שָׁכַב לְבוֹ גַּם זֶה הֶבֶל הוּא: (כד) אֵין טוֹב בְּאָדָם שְׂיֵאֲכַל וְשִׁתָּה וְהִקְרָאָה אֶת נַפְשׁוֹ טוֹב בְּעֲמָלוֹ גַּם זֶה רָאִיתִי אֲנִי כִּי מִיֵּד הָאֱלֹהִים הִיא: (כה) כִּי מִי יֵאֲכַל וּמִי יַחֲוֶשׁ חַיִּים מִמֶּנִּי: (כו) כִּי לְאָדָם שֶׁטוֹב לְפָנָיו נִתֵּן חֻקֵּי וְדַעַת וְשִׁמְחָה וְלַחֲלוּטָא נִתֵּן עֲנִין לְאֶסּוֹף וְלִכְנוּס לְתַת לְטוֹב לְפָנָיו הָאֱלֹהִים גַּם זֶה הֶבֶל וְרַעוֹת רוּחַ:

לפנינו מערכת של התנסויות אישיות ורשמים לצידם. יש פה יומן חיים על התנסויות שנמשכו שנים, ושל לימוד ועיון. בצידה של כל התנסות ישנה מסקנה. ההתנסויות פה הם לא של אדם שמתגלגל בחייו, אלא מדובר באדם שיזם את אופני החיים השונים שהוא מתאר. קהלת הוא לא אדם שבסוף ימיו אומר שהכל הבל, אלא מדובר באדם שיזם ומחפש. אך יש להבין מה קהלת מחפש. קהלת לא מחפש את תכלית הקיום במציאות מהבחינה הפילוסופית, אלא הוא מחפש את פינתו שלו בחיים. כלומר הוא מחפש אורח חיים שיספק אותו ויתן לו שמחה ואושר. קהלת לא מחפש תשובות נשגבות, אלא אורח חיים מספק.

כבר בסוף פרק א' יש מבוא לסדרת הניסויים הזאת, ובמבוא זה ישנה מסקנה כוללת:

(יב) אֲנִי קִהַלְתִּי הַיִּיְתִי מֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל בִּירוּשָׁלַם: (יג) וְנִתְתִּי אֶת לִבִּי לְדָרוֹשׁ וְלִתּוֹר בְּחֻקֵּי עַל כָּל אֲשֶׁר נַעֲשָׂה תַחַת הַשָּׁמַשׁ הוּא עֲנִין רַע נִתֵּן אֱלֹהִים לְבִנְיָ הָאָדָם לְעֲנוּת בּוֹ: (יד) רָאִיתִי אֶת כָּל הַמַּעֲשִׂים שֶׁנַּעֲשׂוּ תַחַת הַשָּׁמַשׁ וְהִנֵּה הַכֹּל וְרַעוֹת רוּחַ: (טו) מִעֲנֹת לֹא יוֹכַל לְתַקֵּן וְחֶסְרוֹן לֹא יוֹכַל לְהַמְנוֹת:

חשיבותו של פסוק י"ב הוא בהדגשת העובדה שלקהלת יש את כל האפשרויות לבדוק את הדברים השונים. שלמה המלך היה מיזוג של שלטון, חכמה ועושר עצום. דבר זה נותן אפשרות לבדוק את הערכים המרכזיים בחיים, יותר מכל אדם אחד.

נעיר הערה לגבי זהות כותב הספר. הרבה רמזים במגילה קושרים את הדמות הכאובה של קהלת לשלמה. אך באופן כללי שאלת הכותב של המגילה איננה מטרידה, אלא זו בעיה שולית. לפנינו מסמך אנושי שמדבר על כל אדם בכל הדורות כולם. השאלות מתי הדברים נכתבו ועל ידי מי, הן שאלות משניות. אמנם לפי בחנים לשוניים הסגנון של קהלת איננו הסגנון של ספר מלכים ושל ספרים קדומים בתנ"ך. לכן מקובל במחקר שספר קהלת הוא מאוחר, על פי הרבדים הלשוניים שבתוכו. אך הרעיונות שבספר הם נצחיים, ולכן תיארוך הספר לא צריך להטריד אותנו. השאלה היא מה האמת המדברת מתוך הדברים, ומה הדבר אומר לגבינו. גם אם לא מדובר בשלמה עצמו, זה שמתאר את נסיונותיו הוא מישהו שמכניס את עצמו לדמותו של שלמה. דבר זה חשוב כדי שנבין את היכולות של הכותב ואת משמעות ההתנסויות שלו. אך השאלה האם באמת מדובר בשלמה או לא היא משנית ולא חשובה.

קהלת אומר שהוא הולך ומשתמש בחכמתו כדי למצוא דבר בעל ערך שניתן לנהל על פיו את אורח חייו. אך קהלת מגלה שכל מה שבני האדם מתעסקים בו זה עניין רע. יש פה אמירה מאוד נוקבת לגבי החיים - הם עניין רע שהקב"ה נתן לבני האדם להתעסק בו.

עד פה היה מבוא ומסקנה סופית, ומכאן ואילך מתחיל יומן ההתנסויות. הדגם שחוזר פה כולל תכנית, ביצוע, ומסקנה סופית. המסקנה גם היא מתחלקת בדרך כלל לשניים - מסקנה אובייקטיבית שהכל הבל, ומסקנה סובייקטיבית שמסבירה למה הכל הבל.

הנסיון הראשון הוא מפסוק ט"ז ועד סוף הפרק. נראה את הדגם:

1. התכנית [טז]: "דַּבַּרְתִּי אֲנִי עִם לְבִי לֵאמֹר אֲנִי הִנֵּה הִגְדַּלְתִּי וְהוֹסַפְתִּי חֲכָמָה עַל כָּל אֲשֶׁר הָיָה לְפָנַי עַל יְרוּשָׁלַם וְלְבִי רָאָה הֲרֵבָה חֲכָמָה וְדַעַת".
2. הביצוע [יז]: "וְאַתָּנָה לְבִי לְדַעַת חֲכָמָה וְדַעַת הוֹלְלוֹת וְשִׁכְלוֹת...".
3. מסקנה [שם]: "וְדַעַתִּי שָׁגָם זֶה הוּא רַעְיוֹן רוּחַ".
4. הסבר למסקנה [יח]: "כִּי בָרַב חֲכָמָה רַב כְּעַס וְיוֹסִיף דַּעַת יוֹסִיף מְכָאוֹב".

בניסיון הזה קהלת בודק את החכמה והדעת, אך גם את ההוללות והשכלות. כלומר, קהלת רוצה לדעת את החכמה והדעת כניגוד להוללות ולשכלות. קהלת רוצה להבין את העדיפות שבחכמה ובדעת על פני ההוללות והשכלות. אך הנה קהלת מגלה שעדיפות החכמה הוא רעיון רוח, מכיוון שהחכמה מביאה רק סבל. זאת מכיוון שהאדם החכם מבין את המציאות, ורואה את החברה ואת פגמיה. הטיפש איננו סובל בחייו כמו החכם, מכיוון שהוא לא יכול להגיע לחשבון נוקב עם העולם כמו קהלת. הטיפש איננו מוטרד מהמחזוריות, והבעיות של קהלת על אופן החיים האנושיים לא מעניינות אותו. החכם בדרך כלל זוכה להיות ביקרתי מאוד כלפי המציאות. מעבר לשאלות של קהלת, כאשר חכם רואה משהו הוא מיד מעביר ביקורת, כולל על עצמו. הוא לא מרוצה מכל מעשיו, והוא בעצם אף פעם לא מרוצה.

החכמה תופסת כמה נסיונות, ולכן יש להבין על איזו חכמה קהלת מדבר. באופן כללי בספר קהלת החכמה מתחלקת לשניים - חכמה עיונית וחכמה מעשית. החכמה העיונית היא קרובה למה שאנו קוראים היום פילוסופיה, והחכמה המעשית היא הדרך הנכונה לחיות. בהתנסות הזו קהלת לוקח את כל החכמה העיונית שצבר מכל מה שלמד, והוא משתמש בה להתנסות שלו. הוא מגיע למסקנה שככלל החכמה הזו הוסיפה לו רק צער.

נעבור כעת להתנסות הבאה, ונעמוד על השלבים השונים שלה:

1. תכנון + ביצוע [א]: "אֲמַרְתִּי אֲנִי בְּלִבִּי לֵכֶה נָא אֲנַסְכָּה בְּשִׁמְחָה וְרָאָה בְּטוֹב...". קהלת רוצה לשתות ולשמוח.
2. מסקנה [שם]: "וְהִנֵּה גַם הִבֵּל".
3. הנמקה [ב]: "לְשִׁחוּק אֲמַרְתִּי מְהוֹלָל וְלְשִׁמְחָה מֶה זֶה עֲשָׂה".

זהו נסיון קצר של שני פסוקים, שעיקרו הוא בריחה. אם שלמה היה חי בזמן המודרני, ודאי שהוא היה מכניס לפה גם את ההתמכרות לסמים. במקום לכאוב את המכאובים של הנסיון הקודם, קהלת מעדיף לאבד את הדעת על ידי שתיה מופרזת. אך קהלת מגיע למסקנה שזו לא שמחה אמיתית, מכיוון שמתפקחים אחריה. לאחר שקהלת התפקח הוא אומר שהשחוק הזה הוא פרוע וחסר ערך. זו שמחה לא אמיתית, כי האדם לא יודע למה הוא שמח. קהלת לא מחפש דרך לברוח מהתמודדות עם החיים, אלא הוא מחפש תשובה חיובית. הוא מגיע למסקנה שביין אין פתרון חיובי, אלא זו בריחה בלבד.

נעבור כעת לנסיון השלישי. קהלת מציג את התכנון [ג]:

תַּרְתִּי בְּלִבִּי לְמִשׁוֹף בְּיַיִן אֶת בְּשָׂרִי וְלִבִּי נִהַג בְּחֲכָמָה וְלֶאֱחֹז בְּסִכְלוֹת עַד אֲשֶׁר אֶרְאֶה אִי זֶה טוֹב לְבִנֵי הָאָדָם אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ תַחַת הַשָּׁמַיִם מִסָּפֵר יָמֵי חַיֵּיהֶם.

החכמה הביאה לצער, והשתיה הובילה לשמחה לא אמיתית. כעת קהלת יוצר שילוב - לשתות יין, ויחד עם זאת להיות פיקח. כאשר מתמכרים לכיוון אחד לא מוצאים טעם, אך אולי מיזוג ביניהם ייתן פתרון. לנסיון זה לא מוצג סיום כמו שאר הנסיונות, אלא מיד עוברים לניסיון הבא. נראה שדבר זה מלמד אותנו על דרכו המיוחדת של "טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תנח את ידך" [ז, יח]. הדרך הזו לא נכשלת מיניה וביה, וכדי שתיכשל צריך אורך רוח. לכן קהלת לא מציג כישלון מייד, אלא הוא נותן לנסיון עוד הזדמנות.

כעת מתחיל ענין חדש. עד עתה ראינו שתי קיצוניות הפוכות, ונסיון שלישי למזג בין השניים. כעת ישנו נסיון רביעי שעוסק בעושר ורכושנות. אין הכוונה סתם לאגור רכוש, אלא קהלת רוצה לכווס נכסים כדי לשמח את ליבו בפועל. יש אנשים שרוצים לאגור נכסים גם אם לא ישתמשו בהם, אך זה לא מה שקהלת מחפש [ד-י]:

(ד) הגדלתי מעשי בניתי לי בתים נטעתי לי כרמים: (ה) עשיתי לי גנות ופרדסים ונטעתי בהם עץ כל פרי: (ו) עשיתי לי ברכות מים להשקות מהם יער צומח עצים: (ז) קניתי עבדים ושפחות וכניתי בית הנה לי גם מקנה בקר וצאן הרבה הנה לי מפל שהיו לפני בירושלם: (ח) כנסתי לי גם כסף וזהב וסגלת מלכים והמדינות עשיתי לי שרים ושרות ותענוגות בני האדם שדה ושרות: (ט) וגדלתי והוספתי מפל שהיה לפני בירושלם אף חכמתי עמדה לי: (ט) וגדלתי והוספתי מפל שהיה לפני בירושלם אף חכמתי עמדה לי: (י) וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם לא מנעתי את לבי מפל שמחה כי לבי שמח מפל עמלי וזה הנה חלקי מפל עמלי:

קהלת מתאר עושר רב שמתואר באריכות גם בספר מלכים. יחד עם העושר יש "שרים ושרות" - ולפי הפשט מדובר במוזיקה. לא מספיק העושר, אלא צריך גם תענוגות. קהלת אומר "אף חכמתי עמדה לי" [ח], והכוונה היא שהוא השתמש בחכמה המעשית שלו כדי להשיג את כל העושר הזה. קהלת רוצה לומר שהוא התעשר בשלמות, ולשם כך נדרשת חכמה. מעבר לזאת קהלת אומר שהוא לא התקמץ, אלא הוא השתמש ברכוש שלו כדי להנות ממנו. מעט מאוד עשירים יודעים להשתמש בעושר שלהם באופן כזה.

כעת קהלת מציג את מסקנתו. בפסוק ט' קהלת אומר שהוא שמח בכל עמלו, ונראה שהגענו למשהו. אך כעת קהלת מציג את מסקנתו הסופית: "ופניתי אני בכל מעשי שעשו ידי ובעמל שעמלתי לעשות והנה הפל הכל ורעות רוח ואין יתרון תחת השמש" [יא]. מסקנה זו לא מנומקת, ועל פי פסוק י' תפנית זו באמת קשה. אם הנסיון שימח את קהלת, לא ברור מדוע הוא משנה את דעתו. בנסיון הקודם ראינו שלא מוצגת מסקנה, ובנסיון הזה לא מוצג נימוק, ויש להבין מדוע. נחזור לשאלה זו בהמשך. נעבור לנסיון הבא, ונראה את המבנה:

1. תכנון: "ופניתי אני לראות חכמה והוללות וסכלות כי מה האדם שיבוא אחרי המלך את אשר כָּבַר עֲשׂוּהוּ" [יב]. פסוק זה הוא קשה הן מצד תוכנו, והן מצד זה שכבר ראינו נסיון לגבי החכמה. מבחינת הפשט, נראה שקהלת מדגיש שאחרי המלך אין מה לבדוק, כלומר שהוא בדיק בצורה הטובה ביותר שניתן.
2. מסקנה. מצד הנושא, אנו יודעים שבפעם הקודמת שקהלת דן בחכמה הוא שולל אותה מייד. אך פה המסקנה היא שונה: "וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החשך: החכם עיניו בראשו והכסיל בחשך הולך וידעתי גם אני שמקרה אחד יקרה את כלם" [יג-יד]. זו לא שלילה מוחלטת ומיידית כמו שהיה בנסיון הקודם. הסיבה לכך היא ששם קהלת דיבר על חכמה פילוסופית ואותה הוא שולל מיד. פה קהלת מדבר על החכמה המעשית, והוא אומר שבאמת יש בה יתרון. החכמה מאפשרת לאדם החכם לראות את המציאות באופן נכון ולא להיכשל. החכמה הזו היא זו שמתוארת בספר משלי, ועיקר עניינה הוא כיצד לחיות בלי

להינזק. אם כן נראה שקהלת מצא את מה שהוא חיפש. ובאמת החכם מנהל את חייו באופן שחיו עוברים עליו בשלום ובהצלחה. אך כעת ישנה שלילה: "וְאֶמְרֵי אֲנִי בְּלִבִּי כְּמִקְרָה הַפְּסִיל גַּם אֲנִי יִקְרְנִי וְלִמָּה חֲכַמְתִּי אֲנִי אֶז יוֹתֵר וְדִבְרֵי בְּלִבִּי שֶׁגַּם זֶה הַכֵּל" [טו].

3. הנמקה: "כי אין זכרון לחכם עם הפסיל לעולם בשפך הימים הבאים הכל נשכח ואיך ימות החכם עם הפסיל" [טז]. את המילה "איך" יש לקרוא בהקשר התנכ"י שלה - "איכה". כלומר זו מילת קינה.

פה אנו מגיעים למפתח של ספר קהלת כולו - המוות אורב בסוף הדרך גם לחכם וגם לכסיל. המוות הוא זה שנוטל את טעמם של הערכים שקהלת ראה כחיוביים. החכמה היא חיובית, אך המוות האורב בסוף הדרך מבטל את היתרון בערכים הללו. פה אנו מקבלים תשובה גם לגבי הנסיון הקודם. הרכוש איננו מועיל, מכיוון שהאדם לא לוקח איתו את הרכוש שצבר בשעת המוות. דבר זה מוביל אותו לומר "וְשָׁנֵאתִי אֶת הַחַיִּים" [יז]. התורה אומרת לבחור בחיים [דברים ל, יט], אך קהלת אומר שהמוות שעומד בסוף החיים הוא זה שגורם לו לשנוא אותם.